

a százsz rendek követe Briegben nemcsak Miskolczi Csulyak albumába írt 1602 júniusában Gör-litzben, hanem Fröhlich Dávid emlékkönyvébe is majd' húsz évvel később Briegben, továbbá Szu-lyovszky Balázs albumába Besztercebányán 1620-ban. Dornau kétszer járt magyar nyelvtérleten, ebben az évben mint a százsz rendek orátora vett részt a besztercebányai országgyűlésen, a követke-ző évben már Briegben volt, ahol Fröhlichel találkozott. A bejegyzések külön érdekessége, hogy Dornau nyilván az általa gyakran használt hippokratészi idézettel kezdte mindhárom bejegyzését (Aphorismi, Hip.2.51.), majd hosszabb, de már eltérő latin idézeteket írt az magyar diákok albu-mába. Ugyancsak azonos szerzőt, Bobrowiczi Mátyást találjuk az albumban 1602-ben Miskolczi görliczi tartózkodásakor, és Fröhlich Dávid emlékkönyvében már itthon 1616-ban Késmárkon, de nem azonos idézettel. Szenci Molnár Albert már a peregrinációból visszatért Miskolczi Csulyak-nak írt latin és magyar jókívánságokat 1629-ben Olaszliszván, Fröhlich Dávid emlékkönyvében pedig 1630-ban, Kolozsvárott találjuk meg a bejegyzését. Wolfgang Amling anhalti szuperintendens bejegyzését megtaláljuk Miskolczi Csulyaknál és Martinus Zehl emlékkönyvében is. A beírás érdekessége, hogy a teológiaprofesszor Zerbstben találkozott mindkét diákkal, Zehllel 1592-ban, Miskolczi Csulyakkal pedig 1603-ban, ám mindkettőjük emlékkönyvébe ugyanazt a görög bibliai idézetet írta (Sirah.4.28.). Utaltunk rá, hogy kevés bejegyző diák található meg külföldi iskolatár-saik emlékkönyvében, néhányukat mégis megemlítve, az RAA nyilvántartása szerint Bocatus öt, Jacobus kettő, Abraham von Kreckwitz öt, Paulus Melissus kettő, Martin Mylius három, Quiri-nius Reuter kettő kortárs emlékkönyvben szerepel. Külön ki kell emelni, hogy Johann Albrecht zu Solms-Braunfels heidelbergi főudvarmester és államminisztertől, nyilván magas pozíciójának köszönhetően, eddig tizenegy album amicorum bejegyzést ismerünk, Miskolczi Csulyak 1607-ben Heidelbergben, hirtelen hazautazása előtt tett nála búcsúlatogatást.

A facsimile kiadás tanulmányozása, a kísérőtanulmányok névanyagának az IAA és az RAA adatbázisának összevetése néhány eltérés felfedezését eredményezte, ami nem zárja ki, hogy többször is előfordulhat be nem azonosított személy más névalakkal. Utaljunk csak arra, hogy az IAA 14 személyt nem tudott beazonosítani. A futólagos összevetés után például az IAA-ban és az RAA-ban Johannes Fersius szerepel, a névmutatóban és az albumban helyesen Johannes Ferschius. Az album 805. oldalán Matthias Erbinæus bejegyzése olvasható, és ezt a névalakot rögzítette a két internetes adatbázis is, a kötet névmutatójában Matthias Erben von Brandau neve található. Mivel a névmutató nem utal eltérő névalakokra, nehéz beazonosítani Simeon Valerius Rundus nevét, akit mind a szegedi, mind az erlangeni adatbázis Valerius de Luna néven szerepeltet. Jakó Zsigmond be-tűhív olvasata szerint Simeon Valetrus(!) Lunæus olvasható a kötetben. A kézirat alapos kibetűzése az adatbázisok névalakját erősíti meg.

A terjedelem szorította kényszer miatt rövidre fogott Oláh Róbert tanulmány szinte minden fontos adatot tartalmaz a peregrinációs album történetéről, és elhelyezi azt és tulajdonosát az egyetemjáró diákok között. A 17. századi peregrinációtörténethez értékes forrás közreadásával járult hozzá a Hernád Kiadó, és mindenekelőtt köszönet illeti az albumot őrző Jakó Klárát és a korrekt összefoglaló tanulmányt író és mikrofilológiai gondossággal összeállított névmutatót készítő Oláh Róbertet, akinek – remélhetőleg – hamarosan Miskolczi Csulyak Istvánnal foglalkozó doktori disz-szertációját nyomtatásban is megismerhetjük.

NÉMETH S. KATALIN

Három körösztény leány, Az első magyar nyelvű dráma, közreadja Dömötör Adrienne, a latin szöveget átírta, fordította Szentgyörgyi Rudolf, Budapest, Balassi Kiadó, 2018. 127 p.

Az igényes könyvecske borítóját egy fametszet díszíti: három szemérmesen mosolygó, mezte-len keblét takargató leány áll egy lángoló máglyán, balról a török császár ítélkezik felettük, jobbról egy német katona kardjával segédkezik. A kép Albrecht Dürer és Hans von Kulmbach metszet-

sorozatának egyik darabja, amelyet a velük szoros kapcsolatban álló Conrad Celtis (1459–1508) rendelt meg náluk új könyve számára. A híres német humanista néhány évvel korábban, 1493-ban a regensburgi Sankt Emmeram kolostorban egy 11. század eleji kódexben különleges kincsre bukkant, Hrotsvita (935 k.–1002 k.) gandersheimi kanonissza költeményeire és drámáira. (A kódexet ma a Bayerische Staatsbibliothek őrzi Clm 14485 jelzeten.) Conrad Celtis 1501-ben Nürnbergben, humanista igénnyel meg is jelentette *Opera Roswitae* címen az értékes gyűjteményt. Az idézett kép a *Dulcitius* című drámát illusztrálja. Celtis időközben többször megfordult Magyarországon, minden bizonnyal ő ismertette meg barátaival ezt az egyedülálló női szerzőt, az ókoriakat követő első drámaírókat. A *Dulcitius Három körösztýén leány* címen fordítóra is talált, és a magyar nyelvű kódexirodalom értékes darabja lett. A mű a 16. század eleji *Sándor-kódex*ben olvasható (Bp., Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 6, f. 11r–16r). A latin forrást, Hrotsvita művét 1900-ban Katona Lajos azonosította, kritikai kiadásból ismerte a szent emmerami kódexet, amelyet egyfelől összevetett a Conrad Celtis-féle kiadással, másfelől – a könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért – párhuzamosan közölt a nyelvemlék szövegével (*Irodalomtörténeti Közlemények* 10, 385–402). A *Három körösztýén leány* 1987-ben megjelent a *Régi Magyar Kódexek* második kötetében hasonlóan és betűhív átírásban a *Sándor-kódex* részeként. Az irodalomtörténet, illetve a drámatörténet felől is folyamatos volt az érdeklődés az első magyar drámai emlékek iránt. Legutóbb a drámatörténész Pintér Márta Zsuzsanna elemezte műfaj történeti szempontból, s mutatott rá, hogy mondandóját tekintve milyen pontosan illeszkedik a *Sándor-kódex* változatos műfajú szövegei közé. (*A Sándor-kódex irodalmi programja, Hrotsvitha Dulcitiusának magyar recepciója = A nők és a régi magyarországi vallásosság*, szerk. Bajáki Rita; Báthory Orsolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, 277–292.) Ugyanebben az évben Dömötör Adrienne is fontos tanulmányt jelentetett meg, amelynek átdolgozott, kibővített változata a jelen kötet kitűnő kísérelő tanulmánya.

Kinek szól, és mi mindent tartalmaz a mindössze hat levél terjedelmű, szakmai körökben jól ismert szövegről készített könyv? A *Codices Hungarici*- és a *Régi Magyar Kódexek*-sorozatban mára az *Érdy*- és a *Lányi-kódex* kivételével valamennyi nyelvemlék kódexünk megjelent. A kódexek digitalizált változata – egyre gyarapodó számban – az OSZK Nyelvemlék-honlapján keresztül elérhető, szövegük pedig a Nyelvtudományi Intézet *Ómagyar korpusz* adatbázisában áll a kutatók rendelkezésére. A rokon szakmák képviselői és a laikus érdeklődők a betűhív átírással nehezebben boldogulnak. Az irodalomtörténészek, hogy a nehézségeket áthidalják, különböző elvek alapján, ejtэшű, vagy mai ejtés szerinti átíratokat készítenek, általában komolyabb aggályok nélkül. A nyelvtörténészek, ismerve az átírás buktatóit, a gyakran megoldhatatlan kérdéseket, korábban idegenkedtek az ilyen vállalkozásoktól. A kultúra viszont lassan átalakult a könnyebb befogadhatóság irányában, s így megérett az idő arra, hogy nyelvészek készítsenek tudományos igényű, nyelvtörténeti szempontból korrekt „népszerű” átíratokat. Ilyen a „*Halandó, ezeket megmondjad!*” – *Magyar nyelvű imádságok a XV.–XVI. századból, Dömötör Adrienne és Haader Lea olvasatában* (Bp., Tinta, 2012). Korompay Klára az *Apor-kódex* ejtэшű, értelmező jegyzetekkel ellátott átírásán dolgozik, de közben magáról a munkáról és annak aktualitásáról általános érvényű gondolatokat is megfogalmazott. (*Ómagyar szövegek – mai olvasók = Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III.* szerk. Haader Lea, Juhász Dezső, Korompay Klára, Szentgyörgyi Rudolf, Terbe Erika, C. Vladár Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, megjelenés alatt.) Ehhez hozzátehetjük, hogy mára a latin tudás szakmai körökben is minimálisra csökkent. Bár tudjuk, hogy nyelvemlékeink szinte kivétel nélkül fordítások, azt tapasztaljuk, hogy az azonosított latin forrásszövegek kihasználatlanok maradnak. A jelen kiadványt érdemes innen megközelíteni. Első része szövegközlés minden lehető módon és formában, a mai helyesírás szerintitől a betűhívig, a forrásszöveg magyar fordításban és latinul, s valamennyi fotókkal, mindig a könnyűtől a nehezebb felé: ki-ki olvassa, használja, idézze azt a gondosan ellenőrzött változatot, amelyikre szüksége van, vagy csak

böngéssze, tanuljon belőle. Második része az említett tanulmány, ahol a népszerűsítő jelleg és az új tudományos eredmények ugyancsak jól megférnek egymással.

Egy rövid technikai bevezető után a *Három körösztýén leány* modern helyesírás szerinti, az egykori ejtést rekonstruáló olvasata következik. Ezt a kézirat színes fotómásolata és betűhű átírata követi. A következő egység – Szentgyörgyi Rudolf gondos és szakszerű munkája – az említett szent emmerami *Hrotsvita-kódex* szövegének magyar fordításával kezdődik, amelyet a latin kézirat vonatkozó oldalainak (90r–94v) színes fotómásolata és betűhű átírata követ. A fejezetet Conrad Celtis kiadásának fotómásolata zárja, illetve az eredeti kézirat és a Celtis-féle kiadás apró eltéréseinek felsorolása. A latin szöveg betűhű átírata (elválasztójelek nélkül, az eredeti középpontozás jeleivel) a kódexolvasásba nyújt bevezetést, Katona egykor normalizált latin helyesírással közölte (akkoriban a magyar fordításra nem is volt szükség). Mint kodikológus a fotókkal kapcsolatban ajánlottam volna a kicsinyítés mértékének jelzését. Az íráskép lekicsinyítve egészen más benyomást kelt, mint ahogy Celtis kiadásának eleganciájáról sem lehet fogalma annak, aki csak az eredeti kötet felére kicsinyített fotóját látja. A forrásközlő rész valamennyi szinten kiváló szövegeket nyújt.

A zárótanulmány a kötet kulcsa: a nyelvemlékkel kapcsolatos régi és új eredményeket nagyon is érdekes volt ebben a közérdeklődésre számot tartó, komplex formában is közzétenni. A szokatlan szerkezettel (elől a sokszínű függelék, végén a tanulmány) könnyebben elérhető, hogy az olvasó először a magával ragadó, pergő szöveget olvassa el, hogy találkozzék a szövegközlés különböző lehetőségeivel, a forrásokkal, tehát már némileg felkészülve, kíváncsian lásson hozzá magához a tanulmányhoz. A kötet a továbbiakban a szakember számára is megkerülhetetlen lesz, mintául is szolgálhat. Dömötör Adrienne mindig újra felbukkanó tévedéseket korrigál, remélhetőleg végérvényesen. Az egyik ilyen, hogy a kódex másolója Ráskay Lea lenne, ami az írás alapján egyértelműen cáfolható, mégis fel-felmerül (az interneten is). Haader Lea kutatásai alapján tisztázódott a *Sándor-kódex* rendi háttere is, nem a következetes helyesírású szigeti domonkos íróműhelyben készült, hanem az óbudai klarisszáknál. A kódexben a szüzesség kérdését és a test kísértéseit középpontba állító önálló művek szoros tematikus kapcsolatát Pintér Márta tanulmánya alapján emeli ki. Itt tennék egy rövid kiegészítést. Egy üresen maradt oldalra (18r) megmagyarázhatatlan okból latin nyelvű szöveget jegyeztek le, „amely férfi szerzetesi közösségnek szóló szabályokat sorol fel” (97). A divízióknak sikerült megtalálni egy lehetséges forrását, Szent Bonaventura *Diaeta salutis* című művében (Velece, 1756, Opera omnia 12., p. 290, 291). A „religiosa persona”, akinek a tanácsok szólnak, éppen úgy lehetett apáca, mint szerzetes. Az viszont igaz, hogy a szüzességről nincs szó bennük. Hrotsvita személyének és vigjátéki elemekkel tarkított, ókori mártír-passiójának bemutatását követi a tanulmány legfontosabb, legeredetibb része, a magyar fordítással való összevetés, ahol a szerző mint professzionális nyelvész szólal meg, és sok új, izgalmas megállapítást tesz. Meggyőző abban a részfejezetben is, ahol eldönti a kérdést, hogy a különbségek a fordító kreativitásának köszönhetőek-e, vagy volt Hrotsvita drámájának egy már Magyarországon készült, a törököket a históriába bevonó latin verziója is. Felhívja a figyelmet a magyar szövegben megmutatózó törésre, amelyből a latin szöveg átdolgozójának, a fordítónak és a másolónak egymással való lehetséges kapcsolatára következtet. A befejező fejezetekben a műnem kérdését taglalja, s megállapítja, hogy a *Sándor-kódex*beli verzió biztosan olvasásra, felolvasásra készült, (amint Hrotsvita műve eredetileg is).

Végezetül két apró észrevétel. Hrotsvita *Dulcitiusa* nem vers (2, 101 és 107), hanem rimes próza, amit bizonyára észre sem vett a fordító. (A szent emmerami kódexben a drámákat megelőző és követő művek versesek.) A bibliográfiából talán véletlenül maradt ki a magyar származású WILSON, Katharina M., *The Old Hungarian Translation of Hrotsvit's Dulcitus: History and Analysis* című tanulmánya (= *Tulsa Studies in Women's Literature*, 1982, 177–187). Tőle tudható, hogy a *Három körösztýén leány* Hrotsvita drámájának legkorábbi népnyelvű fordítása.